

İÇİNDEKİLER (CONTENTS)

1 - 18	Kuluhalda Yeni Gelişmeler	Tuncel Özalp
19 - 26	New Observations on Kuluhal	Tuncel Özalp
27 - 41	Tarihî ve İktisadî Durum Kavayimhanesi	İsmail Pala
42 - 72	Osmanlı İktisadî Durumu	Kurtuluş Özalp
73 - 88	Yeni Gelişmeler ve 1973	Kurtuluş Özalp
89 - 107	Konakların ve 1973	Kurtuluş Özalp
108 - 121	Yeni Gelişmeler ve 1973	Kurtuluş Özalp
122 - 131	Ankara'da Yaşayan Türklerin Yaşadıkları Sorunlar	Feyzi Özalp
132 - 140	Yeni Gelişmeler ve 1973	Feyzi Özalp
141 - 172	Osmanlı İktisadî Durumu	Gökalp Özalp
173 - 182	Yeni Gelişmeler ve 1973	Gökalp Özalp
183 - 192	Konakların ve 1973	Gökalp Özalp
193 - 201	Yeni Gelişmeler ve 1973	Gökalp Özalp
202 - 207	Osmanlı İktisadî Durumu	Gökalp Özalp
208 - 209	Yeni Gelişmeler ve 1973	Gökalp Özalp

KULULU HAKKINDA YENİ GÖZLEMLER

TAHSİN ÖZGÜÇ

Kululu'da 1967 yılında yaptığımız kazıların sonuçlarını ve yeryüzünden derlenmiş buluntuları yayınlamıştık¹. Bu esnada o zamanki buluntulardan bazılarının yayımını ertelemiştik. O tarihten bu yana, Kültepe kazıları süresince, Kululu'yu ziyaret etmiş, köylülerin satıhtan topladığı buluntuları müzeye getirmiştik. Bu makalede bunların en önemlileri ile, yayımları ertelenenler üstünde durulacaktır. Biz Kululu'da, Tabal Ülkesinin bu çok önemli dağ şehrinde yalnız bir kazı mevsimi çalışabildik. Bunun yetersizliğini, Kululu'da esash bir projeye dayanan uzun süreli bir kazının gereğini belirtmiştik.

Elimizdeki eserleri dört grup halinde inceleyeceğiz:

I- Dağ şehri'nin (Kaletepe'nin) durumunu çok iyi gösteren bir hava fotoğrafı ve topografik haritası üstünde durmak istiyoruz. Bu fotoğrafta Kaletepe, asıl sitadel, tümülüs ve oradan güneye doğru uzayan kayalık kısım ve platonun güney ucunu teşkil eden en yüksek yeri (1527 m.) ve tümü ile dağ şehrinin her yönden derin vadiye, dik bir şekilde indiği izlenmektedir (Lev. I). Bu fotoğrafın en önemli özelliklerinden biri arabaların, süvarinin inip çıkmasına uygun genişlikteki yolun dağ şehrinin güneybatı ucundan başlayışını (8 sayılı tarla), mükemmel bir şekilde göstermiş olmasındadır. Bu yol, Kaletepe'nin bütün tarihi boyunca kullanılmıştır. Kaletepe'nin bu şeklini, bütün dağ şehirlerinde olduğu gibi, tabanı teşkil eden kayalık dağın biçimi oluşturmuştur.

Planda (Plan. 1) 1967 kazılarında gün ışığına çıkarılan Roma (1. —2. yapı katı) ve Hellenistik (3. — 4. yapı katı) çağ yapıları yayımlanmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi², bu yapılar her iki çağda da düzenli ve dikkatli bir şekilde inşa edilmiştir. Duvarlar birbirine daima dik açılar meydana getirmek üzere bağlanmıştır. Ayrı yapı katlarına ait binaların yönlerinde, esash bir değişiklik yoktur. Duvarların iç ve dış yüzleri iyi işlenmiş taşlarla örülmüş,

¹ Tahsin Özgüç, Demir Devrinde Kültepe ve Civarı - Kültepe and its vicinity in the Iron Age, Ankara 1971 (Bundan sonra: Tahsin Özgüç).

² Tahsin Özgüç, S. 37-38.

araları moloz taşları ile doldurulmuştur. Hem Roma, hem de Hellenistik çağ yapılarının çok odalı, geniş teşkilâtli oldukları görülmektedir. Sitadel'in her yapı katında, kesif bir şekilde, iskân edildiği anlaşılmaktadır. Bu binalarda Kaletepe'yi ve çevresini idare edenlerin oturduğundan şüphe edilemez. 3. ve 4. yapı katları, yani, Hellenistik çağın binaları daha çok tahribe maruz kalmıştır.

4. katın duvarları, 3. katınkine bakınca daha dardır. 1. katın duvar genişliği bir metre iken ikincininiki, çoğunlukla 70 cm. dir. Hellenistik çağın son yapı katının duvar genişliği 1. 10 m. iken ilk yapı katınıniki 60 cm. dir. Düzenli taş döşemeler son yapı katına aittir. Yapıların karakterini dikdörtgen bir plandan gelişmiş olmaları teşkil eder. Megaron tipin var olup olmadığı kazı alanının darlığından ötürü anlaşılamamakla beraber, varlığı ihtimal dışında değildir. Kululu'daki bu kesif ve dikkatli yapı tarzı, Kappadokya'nın bir gerçeğini, yani, dağ şehirlerinde de Roma ve Hellenistik çağın mükemmel binalarla temsil edilmiş olduğunu belgelendirmektedir. Kültepe'de de Hellenistik çağda, bu tarzda düzenli ve çok odalı binaların varlığı bilinmektedir. Bu binalarda Frances Jones tarafından yayınlanmış olan seramik bir yana bırakılırsa³, madeni eşyaya, heykeleiklere ve sikkeye raslanmamıştır. Binalar boşaltılmış durumda idi. Sitadeldeki bu sağlam yapıların temelleri, Tabal ülkesi prenslerinin anakaya üstüne inşa ettirdikleri binaları silip süpürmüştür.

II- Heykel ve kabartma parçaları:

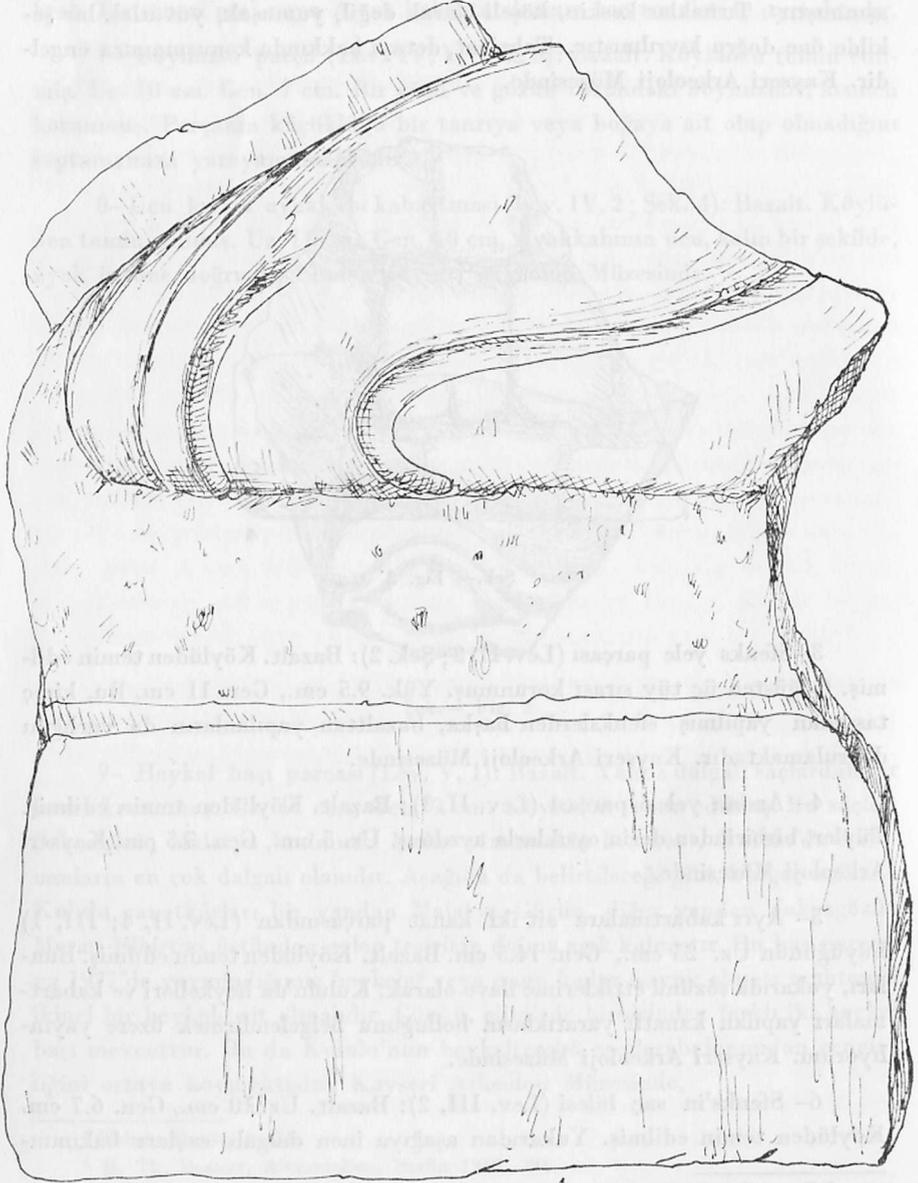
Kululu'da, kanımca Hellenistik ve Roma çağlarında tahrip edilmiş yapılarda ikinci defa kullanılmış heykel, kabartma ve yazıt parçalarına çok raslanmaktadır. Bunlardan bir kısmı taş temini maksadıyla köylüler tarafından yapılan kazılarda, bir kısmı da yeryüzüne dağılmış durumda ele geçirilmiştir. Bugün harabe yerinde, tarlaları birbirinden ayıran sınırlarında, tarlalarda öbek öbek toplanmış taş yığınları arasında, çift sürerken bir heykelin, kabartmanın, yazıtın parçasına raslamak daima mümkündür.

1- Boğa bacağı (Lev. II, 1): Bazalt. Köylüden temin edilmiş. Tabanı, tırnağının sol yarısı kırılmış. Tırnağının ön ve arkasındaki derin yivler mütebariz. Tırnağı bacağa bağlayan kabartma şeridin sağ yarısı korunmuş. Yüksek. 7. 8 cm., Gen 6. 4 cm. dir. Kargamış'da olduğu gibi, boğa-adam kabartmasına veya daha kuvvetli bir ihtimalle, heykel kaidesindeki boğalardan birine ait olabilir⁴. Bu küçük buluntu Kululu'da kral, tanrı, sfenks, arslan hey-

³ Frances Jones, *Sherds from Kululu* (Anadolu 13, 1969, S. 88 v.d.).

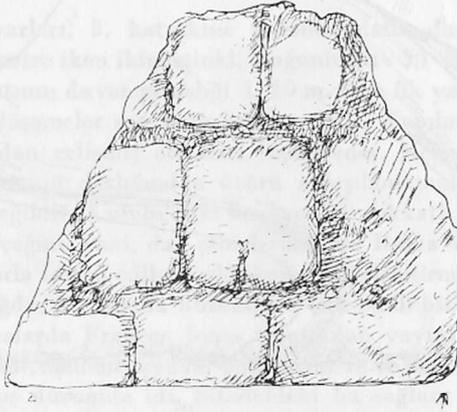
⁴ D. G. Hogarth, *Carchemish I*, London 1914, Lev. B 14 ve L. Woolley, R. Barnett, *Carchemish III*, London 1952, Lev. B 47, b.

kelleri yanında, boğanın da tasvir edildiğini göstermektedir. Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

Şek.— Fig. 1

2- Arslan pençesi (Şek. 1): Bazalt. Köylüden temin edilmiş. Arslanlı kaideye ait bir parça. Yük. 21.5 cm., Gen. 16 cm. Geniş aralıklı tırnakları çok aşınmıştır⁵. Tırnaklar keskin, köşeli olarak değil, yumuşak, yuvarlak bir şekilde öne doğru kıvrılmıştır. Tahrifat, detayı hakkında konuşmamıza engeldir. Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

Şek.— Fig. 2

3- Sfenks yele parçası (Lev. II, 2; Şek. 2): Bazalt. Köylüden temin edilmiş. Göğüsten üç tüy sırası korunmuş. Yük. 9.5 cm., Gen. 11 cm. Bu, kireç taşından yapılmış sfenkslerden başka, bazalttan yapılanların da varlığını doğrulamaktadır. Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

4- Arslan yelesi parçası (Lev. II, 3): Bazalt. Köylüden temin edilmiş. Tüyley, birbirinden derin oyuklarla ayrılmış. Uz. 5 cm., Gen. 5.5 cm. Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

5- Ayrı kabartmalara ait iki kanat parçasından (Lev. II, 4; III, 1) büyüğünün Uz. 25 cm., Gen. 14.5 cm. Bazalt. Köylüden temin edilmiş. Bunları, yukarıda sözünü ettiklerime ilave olarak, Kululu'da heykelleri ve kabartmaları yapılan kanath yaratıkların bolluğunu belgelendirmek üzere yayınlıyorum. Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

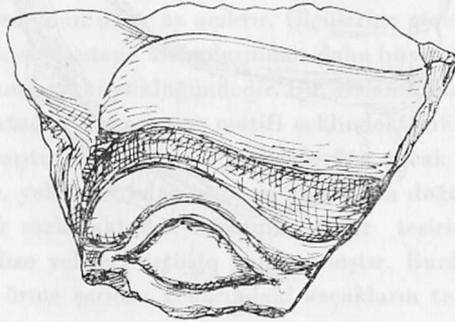
6- Sfenks'in saç lülesi (Lev. III, 2): Bazalt. Uz. 10 cm., Gen. 6.7 cm. Köylüden temin edilmiş. Yukarıdan aşağıya inen dalgalı saçları bakımın-

⁵ Pençe tipleri için: E. Akurgal, Späthethitische Bildkunst, Ankara 1949, S. 68 (Bundan sonra: E. Akurgal).

dan, 1971'de yayımladıklarımızdan ayrılır⁶. Kululu'da aşağıya sarkan dalgah saç lülelerinin bu türüne ilk defa raslanmaktadır. Bu, daha çok, Malatya kralı Tarhunazi'nin⁷ veya Assur kabartmalarının saç tuvaletine uymaktadır.

7- Boynuzlu parça (Lev. IV, 1; Şek. 3): Bazalt. Köylüden temin edilmiş. Uz. 10 cm. Gen. 7 cm. Bir gözü ve gözün üstündeki boynuzları, kısmen korunmuş. Parçanın küçüklüğü bir tanrıya veya boğaya ait olup olmadığını saptamamıza yarayamamaktadır.

8- Ucu kıvrık ayakkabı kabartması (Lev. IV, 2; Şek. 4): Bazalt. Köylüden temin edilmiş. Uz. 11 cm., Gen. 10 cm. Ayakkabının ucu, kalın bir şekilde, ayak üstüne doğru kıvrılmış. Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

Şek.— Fig. 3

9- Heykel başı parçası (Lev. V, 1): Bazalt. Yalnız dalgah saçlardan bir kısmı korunmuş. Uz. 14 cm., Gen. 9 cm. Köylüden temin edilmiş. Bu saçlar, Sakçagözü, Malatya kralının kadar olmamakla beraber⁸, Kululu'da bulunanların en çok dalgah olanıdır. Aşağıda da belirtileceği gibi, bu geç safhada Kululu sanatçıları bir yandan Malatya-Gürün, diğer yandan Sakçagözü-Maraş-Elbistan üstünden gelen tesirlere daima açık kalmıştır. Bu baş parçası ya 1971'de yayımladığımız heykele⁹ veya onun kadar büyük olması muhtemel ikinci bir heykele ait olmalıdır. Çünkü, elimizde birbirinden farklı iki heykel başı mevcuttur. Bu da Kululu'nun heykeltraşlık eserleri bakımından zenginliğini ortaya koymaktadır. Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

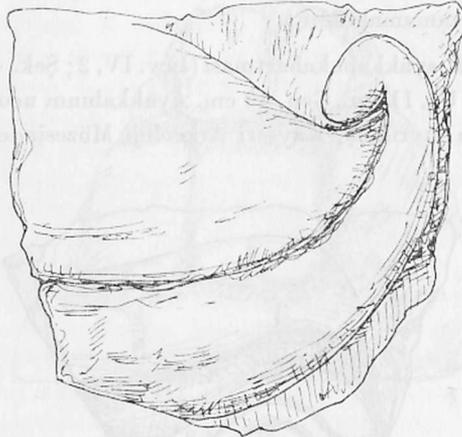
⁶ Tahsin Özgüç, S. 54.

⁷ H. Th. Bossert, Altanatolien, Berlin 1942, 794.

⁸ Ekrem Akurgal, Die Kunst der Hethiter, München 1961, Şek. 106; Altanatolien 794.

⁹ Tahsin Özgüç, S. 45 v.d.

10- Bir kabartmanın diz kapağı kısmı (Lev V, 2): Bazalt. Uz. 26 cm., Gen. 20 cm. Köylüden temin edilmiş. Beyziye yaklaşan diz kapağı mütebariz. Kapağın yukarı kısmı, alışılmamış şekilde, yivlerle bezeli. Bu durumda kabartma kısa eteklik giymiş olmalıdır. Bu da eserin ayrı bir tanrı kabartmasına ait olduğunu gösterir. Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

Şek.— Fig. 4

11- Arslanbaşı (Lev. VI-IX): Kireçtaşı. Gen. 58 cm., Uz. 60 cm. Burun ucundan alt çene altına kadar 35 cm., ağız açıklığı 7 cm., kulak 16 x 13 cm., dil uzunluğu 15 cm., dil eni 11 cm., üst çene uzunluğu 35 cm., göz çukuru derinliği 2.5 cm. Kayseri Arkeoloji Müzesinde (En. No: 74/502). Krokimizdeki 13 numaralı tarlanın¹⁰ sahibi Ahmet Temizer'in oğlu, evine taş götürmek amacıyla, tarlanın vadiye inen ucunda bazı yerlerde 1m., bazı yerlerde de 50 cm. derinliğe incek şekilde kazılar yapmış ve söktüğü duvar taşları arasında bu arslan başını bulmuştur. Başın yeleden sonraki arka kısmı kırılmıştır. Sağ yüz korunmuş, sol yüz ağzın bittiği yerden kırılmıştır. Sağ kulak tarif edilemeyecek kadar hırpalanmıştır. Arkaya doğru daralarak uzanan sol kulak şişkince kalp şeklinde stilize edilmiştir¹¹. Göz çukurlarını dolduran ve ayrı, renkli bir malzemeden yapılan gözleri kaybolmuştur. Kaşları yoktur. Burun altında ve iki yanındaki kırışıklıklar birbirine paralel beş yapraklı palmet şeklindedir. Bunlar gözlerin altına ve yanağa doğru uzamaktadır. Burun

¹⁰ Tahsin Özgüç, Şek. 106.

¹¹ E. Akurgal, S. 41.

üzerinde iç-içe giren kırışıklardan üç tanesi göz altından, ince palmet yaprağı şeklinde, devam edip aşağıya doğru dönmektedir. Yalnız çok aşağıya sarkmadıkları, uzamadıkları görülmektedir. Yanak kemikleri mütebariz değildir. Küçük ağız az açık, dili dışarı sarkık. Havuzköy¹², Sakçagözü¹³, Maraş¹⁴ arslanlarının ağızları çok açık ve büyük olduğundan, ağızları yele hattına yaklaşmış durumda görülür. Kalın ve iri köpek dişleri birbirine basmaz; üst çenenin alt çeneye, alt çenenin de üst çeneye basar. Bu bakımdan Sakçagözü, Havuzköy arslanlarından çok ayrılır. Bu arkaik özellik, Zincirli'de Geç Hitit sanatının eski üslubuna giren arslanın dişleri ile mukayese edilebilir¹⁵. Çok kalın olmayan dudakları aşındığından, üsttekiler müstesna, diğer dişlerin durumunu saptamak mümkün olamamaktadır. Malatya arslanının ağız şekli ve köpek dişleri¹⁶, Kululu arslanının kine benzemektedir. Alacahöyük arslanının ağız¹⁷, Kululu arslanından daha az açıktır. Ölçülerine göre Kululu arslan başı Sakçagözü ve hatta Arslantepe arslanlarından daha büyük olup, aşağı yukarı Havuzköy arslanının başı büyüklüğündedir. Bu, arslanın büyüklüğünü tahmin etmemize yaramaktadır. Üçgen alev motifi şeklindeki müstakil yevelerin uçları, hafifçe kıvrılmıştır. Bu stilize ve iri yevelerden ancak iki sıra korunmuştur. Küçük yeveler, yele hattından alna ve yanaklara doğru, diğerlerinin aksine, seyrek olarak sarmaktadır. Arslanın Assur tesirinde ve çok itinalı olarak işlenen stilize yeveleri üstüste yapılmamıştır. Bunlar, Kululu heykelinin elbisesindeki örme şeridin kenarındaki saçakların tam benzeridir¹⁸.

Alın keskin köşeli ve hafifçe üçgen biçimindedir. Alın derisinin kırışığı burun hizasından alın sivrilğine doğru uzayan geniş bir oluk şeklinde ifade edilmiştir. Buna rağmen, alın Sakçagözü arslanının stilize alnından farklıdır. Arslanın yüzü korkunç bir ifade taşımaktadır. Dışarı sarkık dili, ağızın şekli ve kalın, iri dişleri geleneksel Hitit özelliğini korumuş olmasına rağmen, diğer bütün özellikleri onun Assur tesirindeki Geç Hitit sanatının en geç üslubuna, özellikle, Sakçagözü kapı arslanlarına ve onların grubuna girenlere bağlandığını ortaya koymaktadır. Bu benzerlik arslan başının M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğine ait olduğunu göstermektedir.

¹² Altanatolien 802.

¹³ Ibid, 882 ve E. Akurgal, Lev. 28, a; 30 a-b.

¹⁴ John Garstang, The Hittite Empire, London 1929, Lev. 43.

¹⁵ Von Luschan, Ausgrabungen in Zencirli III, Thor Sculpturen, Berlin 1902, S. 233, Şek. 138.

¹⁶ Louis Delaporte, Malatya, la porte des lions, Fascicule I, Paris 1940, Lev. 17, 1.

¹⁷ Die Kunst der Hethiter, Şek. 91.

¹⁸ Tahsin Özgüç, S. 46, Şek. 144 ve E. Akurgal, S. 59.

Arslan başı, Sakçagözü'nde olduğu gibi, şehre veya saraya girişin alt sırasını süsleyen çift arslan heykellerinden birinin başı olmalıdır. Girişin iki yanındaki köşe taşlarını teşkil eden bu dekoratif arslanların da başlarının ve gövdelerinin ön kısımları heykel tarzında işlenmiş olup, duvar hizasından ileri doğru çıkmışlardır. Gövdeleri ve arka bacakları kabartma halindedir. Kululu'da bugüne kadar kireç taşıdan yapılmış arslan heykeli parçalarına raslanmamıştır. Girişler tahrip edilmiştir. Sitadele giriş tümülüsün altında kalmış olmalıdır.

Kululu heykellerinin, Geç Hitit sanatının en geç safhasının üslubuna ait olduğunu ve Aramî tesiri altındaki Sakçagözü, Maraş ve Arslantepe heykel ve kabartmalarına yakınlığını belirtmiştik¹⁹. Bu yeni buluntular da görüşümüzü doğrulamakta, mukayese malzememizi arttırmaktadır. Bu, o devir tarihinin doğal bir sonucudur. Çünkü, Tabal ülkesinin doğu sınırları Tilgarimmu (bugünkü Gürün) bölgesindedir. Assur kralları çoğu zaman Tabal ülkesine bu yönden, yani, Milid-Tilgarimmu üstünden gelmişlerdir²⁰. Tabal ülkesi kuvvetli zamanlarında büyük krala bağlı vazallar / prensler tarafından idare edilmiştir. Ama, bu her zaman böyle olmamıştır. Tabal kralı, III. Tiglatpileser'e (745-728) vergi ödemiştir²¹. Tabal krallığına büyük önem veren II. Sargon (721-705) hakimiyetinin başlangıcında kız kardeşini Tabal kralı ile evlendirmiş, fakat damadının kendisine karşı Frig ve Urartu kralları ile anlaşması, aralarının açılmasına neden olmuş ve Sargon hakimiyetinin 9. yılında bu ülkeyi yalnız zapt ve tahkim etmekle kalmamış, onu Gurgum (Maraş) prensliğine bağlamıştır²². Kanımca, Sargon'un karşılıklı sanat tesirleri bakımından değerlendirilmesi gereken büyük hareketi Kummuh + Milid + Kammanu beyliklerini büyük Milid eyaleti altında birleştirmiş olmasıdır. Bu birleşme söz konusu sanat tesirlerinin bu ülkelerde artmasını sağlamıştır. Tabal ülkesi Sanherib zamanında (704-681) yeniden istiklaline kavuşmuştur²³. Oğlu Asarhaddon (680-669) değil Tabal'ı, Milid'i dahi elinde tutamadı. Fakat, zayıflayan Tabal, Assur - banipal zamanında (668-626) Assur ile dostluk kuran Milid kralına (640 yılında) boyun eğmek zorunda kaldı²⁴.

¹⁹ Tahsin Özgüç, S. 52 ve 75.

²⁰ Mustafa Kalaç, M. Ön. 745-620 Yükseliş Çağında Büyük Assur İmparatorluğunun Anadolu'ya Yayılışı (Sümeroloji Araştırmaları 1940-1941, İstanbul 1941, S.1005); Benno Landsberger, Sam'al, Birinci Kısım, Ankara 1948, Not. 35 ve bilhassa 39.

²¹ M. Kalaç, S. 1007 ve J. D. Hawkins, A Hieroglyphic Hittite Inscription from Persuk (Anatolian Studies 19, 1969, S. 107).

²² M. Kalaç, S. 1008, 1010-1011 ve Sam'al, Not. 39.

²³ Sam'al, Not. 212 ve M. Kalaç, S. 1011.

²⁴ M. Kalaç, S. 1012.

Kululu'nun M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısında da varlığını koruduğunu belgelendiren seramiğe ve madeni eserlere sahibiz. Böylece, metinlerden sağlanan tarihi bilgileri arkeolojik kalıntılarla karşılaştırmak mümkün olmaktadır. Bununla beraber, en önemli olanı bu devirlerin mimarlık katlarını gün ışığına çıkarabilmektir.

Kululu heykel ve kabartmalarında müşahede edilen bazı özellikleri, yalnız mahalli özelliklere bağlamak doğru değildir. Kanımca, Kululu'nun merkezlik ettiği bu çevrede, mahalli geleneklerine bağlı bir sanat okulu meydana gelmiş olmalıdır. Bu okul, komşu prensliklerden ve Assur'dan gelen tesirlere daima açık kalmıştır²⁵.

Bu gün taş almak maksadı ile tahrip edilmekte olan ve asıl dağ şehrinin kuşatan sur, Hellenistik çağda inşa edilmiş, Romalılar zamanında da kullanılmıştır. İri sur taşlarının büyük bir kısmı daha önceki devirlerin, özellikle, 8. yüzyılın ikinci yarısına ait sur ve krali binalardan sökülüştür. Tahribe uğramış kesimlerde yaptığımız tetkikler Hellenistik surun, Geç Hitit surunun hattını takip ettiğini ve onun üstüne inşa edildiğini göstermiştir. Geç Hitit çağında bütün teraslar iskân edildiğine göre, bunları çevreleyen sur, zamanın monumental yapılarından biri olmalıdır.

III- Hitit hiyeroglifli yazıtlar:

1- Yazıt parçası (Lev X, 1): Bazalt. Uz. 14 cm., Gen. 10.5 cm. Hiyeroglifler kabartma olarak yazılmıştır. Şekline göre bu parça, bir hayvanın (arslanın) gövdesi üstündeki yazıttan kopmuş olabilir. Köylüden temin edilmiş. İyi korunan işaretlerden biri *elu*²⁶; diğeri *sa*'dır²⁷. Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

2- Yazıt parçası (Lev. X, 2): Bazalt. Uz. 13 cm., Gen. 7 cm. Köylüden temin edilmiş. İşaretler kabartma olarak yazılmış. Yalnız tanrı işareti korunmuş²⁸. Yazıt, gövdesi silindirik şeklinde olan bir stele aittir. Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

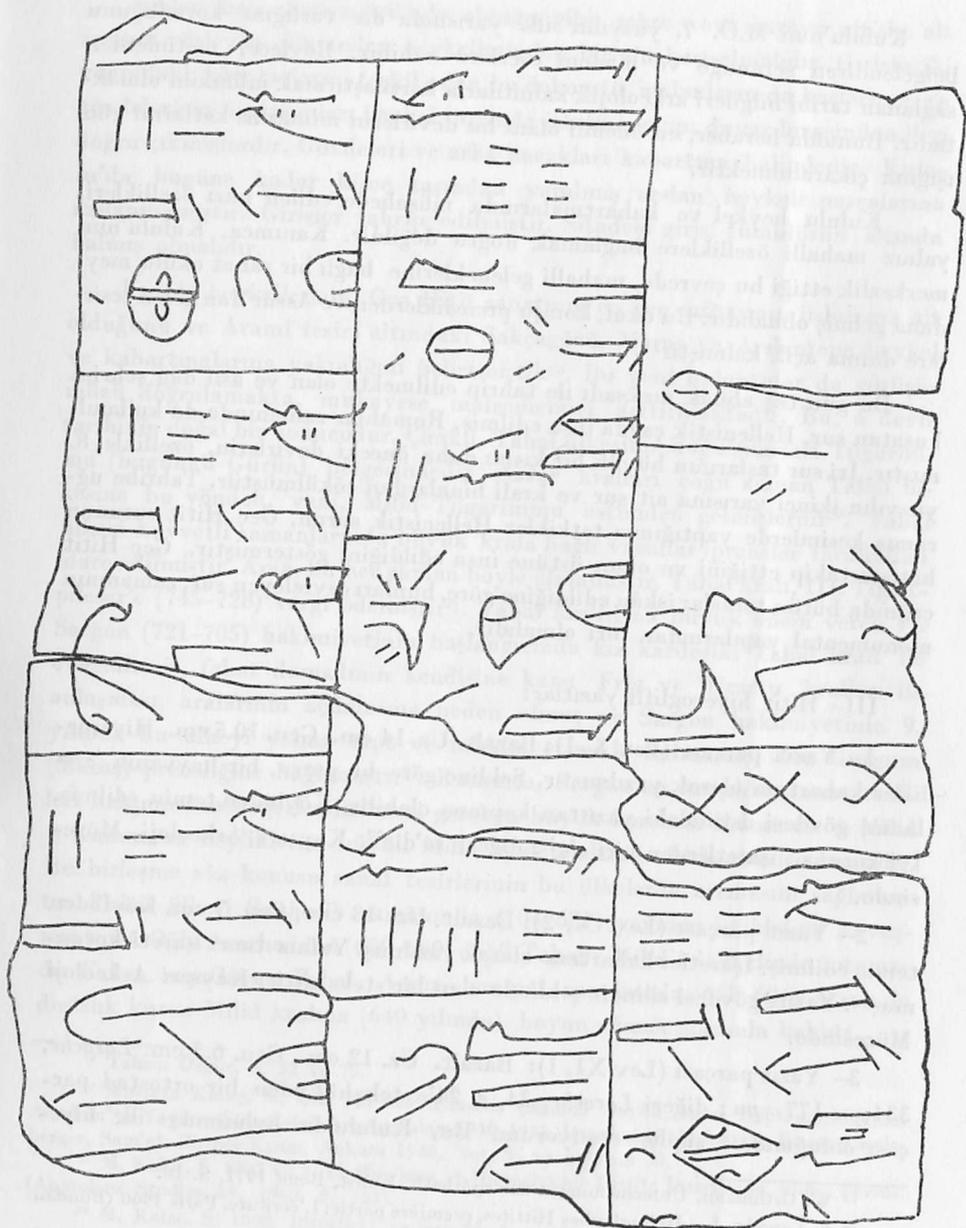
3- Yazıt parçası (Lev XI, 1): Bazalt. Uz. 12 cm., Gen. 6.5 cm. *Laroche*, 334, s. 177=*pa*; diğeri *Laroche*, 34, s. 24'e tekabül eden bir ortostad parçası olduğundan şüphe etmiyorum. Bu, Kululu'da bulunmuş ilk hiye-

²⁵ W. Orthmann, Untersuchungen zur spätheth. Kunst, Bonn 1971, S. 16.

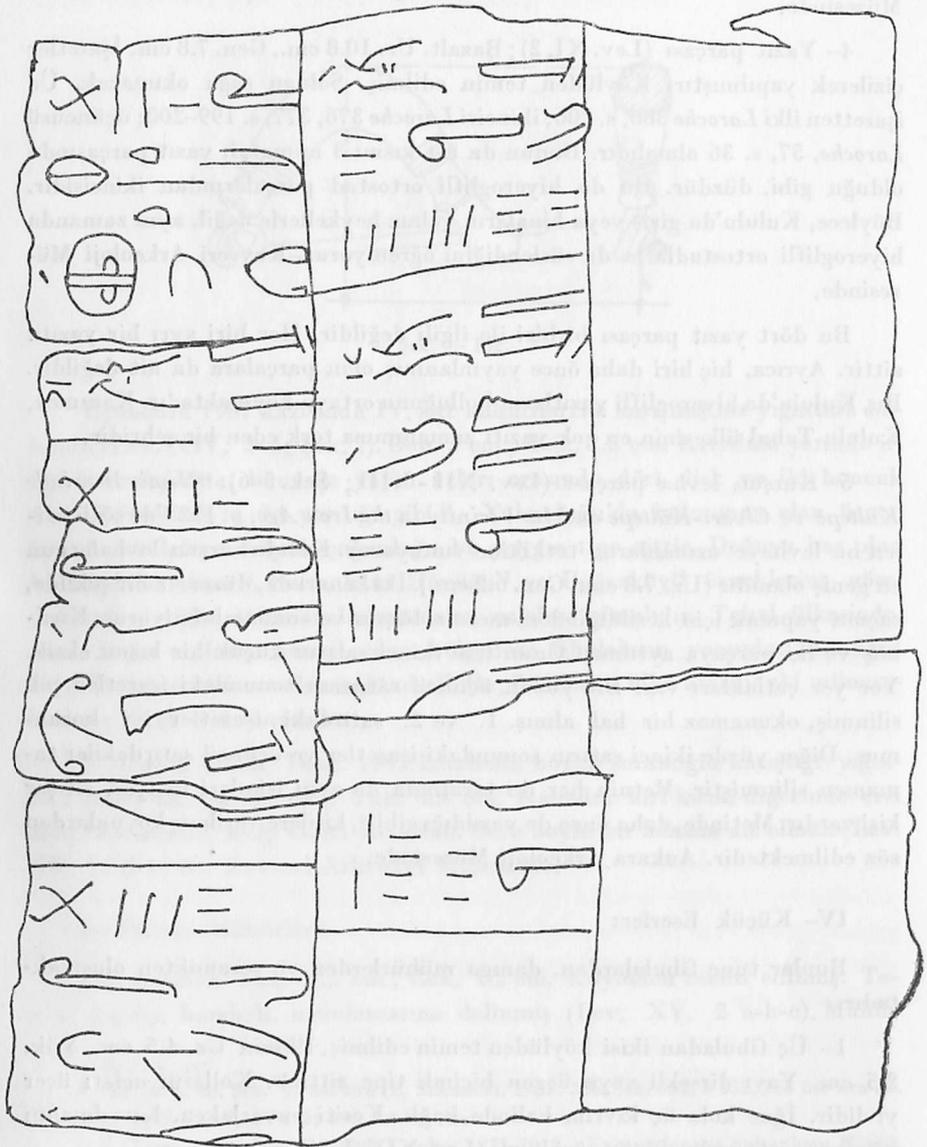
²⁶ E. Laroche, Les Hiéroglyphes Hittites, première partie: L'écriture, Paris 1960 (Bundau sonra: Laroche).

²⁷ Laroche 415, S. 219.

²⁸ Laroche 360, S. 187.

Şek. — Fig. 5

Şek. — Fig. 6

rogıflı ortostad parçasıdır. Köylüden temin edilmiş. Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

4- Yazıt parçası (Lev. XI, 2): Bazalt. Uz. 10.8 cm., Gen. 7.8 cm. İşaretler çizilerek yapılmıştır. Köylüden temin edilmiş. Soldan sağa okunacak. Üç işaretten ilki *Laroche* 386, s. 206; ikincisi *Laroche* 376, 377, s. 199-200; üçüncüsü *Laroche*, 57, s. 36 olmalıdır. Bunun da üst kısmı 3 numaralı yazıt parçasında olduğu gibi, düzdür. Bu da hiyeroglifli ortostad parçalarından ikincisidir. Böylece, Kululu'da giriş veya binaların yalnız heykellerle değil, aynı zamanda hiyeroglifli ortostadlarla da süslendiğini öğreniyoruz. Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

Bu dört yazıt parçası birbiri ile ilgili değildir. Her biri ayrı bir yazıt aittir. Ayrıca, hiç biri daha önce yayınlanmış olan parçalara da ait değildir. Bu, Kululu'da hiyeroglifli yazıtların bolluğunu ortaya koymaktadır. Kanımca, Kululu Tabal ülkesinin en çok yazıtı zamanımıza terk eden bir şehridir.

5- Kurşun levha parçası (Lev. XII - XIII; Şek. 5-6): “*Demir Devrinde Kültepe ve Civarı-Kültepe and Its Vicinity in the Iron Age, p. 112*”de sözü edilen bu levhayı uzmanların tetkikine sunuyoruz. Kululu kurşun levhalarının en geniş olanıdır (Uz. 7.8 cm., Gen. 6.2 cm.). İki kenarı da, düzensiz bir şekilde, saçma yapmak için kesildiğinden, metnin başını ve sonunu bilmiyoruz. Kırılmış ve iki parçaya ayrılmış. Onun için ikinci satırın küçük bir kısmı eksik. Yer yer çatlakları var. Bir yüzün üçüncü satırının sonundaki işaretler çok silinmiş, okunamaz bir hal almış. 1. ve 2. satırdaki işaretler iyi korunmuş. Diğer yüzde ikinci satırın sonundaki işaretler ve üçüncü satırdakiler tamamen silinmiştir. Metnin her iki tarafında da aynı isimleri taşıyan altışar kişi vardır. Metinde, daha önce de yazıldığı gibi²⁹, kişilere verilmiş koyunlardan söz edilmektedir. Ankara Arkeoloji Müzesinde.

IV- Küçük Eserler:

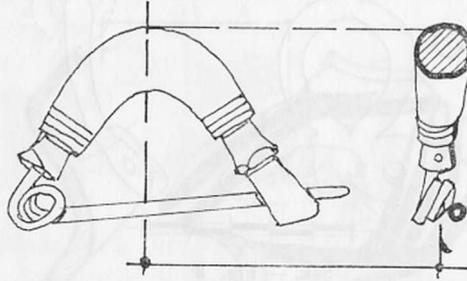
Bunlar tunç fibulalardan, damga mühürlerden ve seramikten oluşmaktadır.

1- Üç fibuladan ikisi köylüden temin edilmiş. İlkinin Uz. 4.5 cm., Yük. 2.5 cm. Yayı dirsekli veya üçgen biçimli tipe aittir³⁰. Kolların uçları üçer yivlidir. İğne kola üç kıvrım halinde bağlı. Kesiti yuvarlakça. Kıvrılmanın gövdenin ortasında olduğu görülüyor (Lev. XIV, 1-2).

²⁹ Tahsin Özgüç, S. 61.

³⁰ D. Stronach, The development of the fibula in the Near East (Iraq 21, 1959, S. 193 v.d.).

İkincisinin Gen. 2.8 cm., Yük 2 cm. Kesiti beyzî kol uçları üçer yivli (Lev. XIV, 5). Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

Şek. — Fig. 7

Üçüncüsü 1967 kazısında IV. kat kalıntıları ile karışmış bir yığıntıda bulundu (Lev. XIV, 3-4; Şek. 7). Gen. 3 cm., Yük. 2.5 cm. Kıvrılma yerinde iri bir boncuk/küre, bununla yayın uçları arasında dört disk ve iki boncuk var. D.Stronach'ın da yazdığı gibi³¹, Yakınoğlu'da bulunmuş olan üçgen biçimli fibulaların büyük çoğunluğu bu yaygın tipe aittir. Doğuya has olan bu fibulalar Alışar³², Sultanhamı Höyüğü³³ ve Boğazköy³⁴ örneklerine göre, yukarıda tetkik ettiğimiz buluntuların çağdaşı olmalıdır. Tabal ülkesinde, yani, Doğu tiplerini temsil eden bölgedeki fibulaların yanında, standard Frig fibulalarına da rastlanmaktadır³⁵. Bu, iki komşu ülke arasındaki münasebetlerin doğal bir sonucudur.

2- Kazan kulbu. Tunç. 1967 kazısında boyalı seramiğin karıştığı yığıntıda bulundu. Uz. 44 cm., Yük. 4.5 cm. Kanadın biri kırık, diğerinde çivi deliği korunmuş, Kulp kesiti yuvarlak. Orta boylu bir kazana ait olmalı (Lev. XV, 1; Şek. 8). Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

3- Damga Mühürler:

İlki mermer. Yük. 1.2 cm., Gen. 1.2 cm. Köylüden temin edilmiş. Tepesi, hafifçe bombeli, uzunlamasına delinmiş (Lev. XV, 2 a-b-c). Mühür

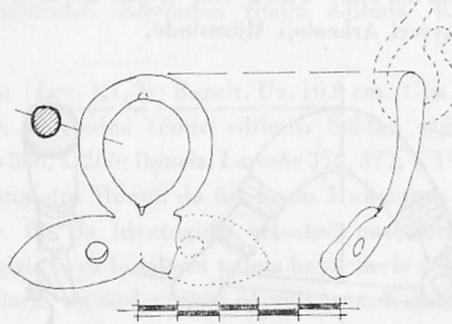
³¹ Ibid, S. 197.

³² OIP 20, S. 68, Şek. 93 üst sıra (E. Schmidt); 19, S. 266, Şek. 352, b 232, 353 üst sıra (E. Schmidt); 29, S. 435, Şek. 493; 494 üst üç sıra.

³³ K. Emre, Sultanhamı Höyüğü Kazıları 1971-1972 - Excavations at Sultanhamı Höyük 1971-1972 (Anadolu 15, S. 113, Lev. 11, 2).

³⁴ R. H. Boehmer, Die Kleinfunde von Boğazköy (WVDOG 87), Berlin 1972, S. 67.

³⁵ Kültepe'de Standard Frig fibulalarının en güzel örnekleri bulundu.

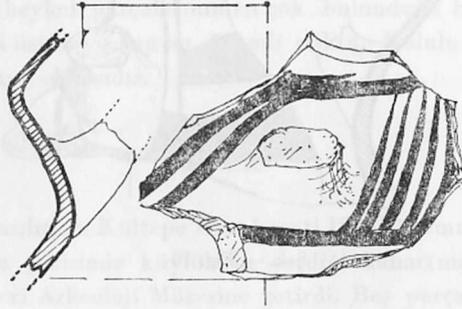
Şek. — Fig. 8

yüzü oval, ortadaki ağacın iki yanında karşılıklı oturan iki sfenks. Bunlar ağacın köküne basmakta. Saçları düz olarak, aşağıya doğru taranmış ve saç lüleleri enseyi örtmüş, sivri burunları iri, yanakları dolgun. Başları gövdelerine oranla iri. Kanatları, bazı Geç Hitit kabartmalarında olduğu gibi, gövdeye birleştirilmemiş, yukarıda, kalkık durumda yapılmış. Sağdaki kanat tüyleri tasvir edilmiş olup, dik olarak yukarıya yükselen kuyruğunun ucu kuş başı biçiminde. Diğerinin kanadı üstüne tüneyen iri bir kuş. Sağdaki başı arkasındaki boşlukta bir hayvan. Ankara Arkeoloji Müzesinde (Kt. z/59). Geç Hitit damga mühürleri hakkındaki bilgimiz yetersizdir. Buna rağmen, bu mühürdeki tasvirlerin aynı çağın kabartmalarındaki tasvirlerle olan yakın benzerliği aşikârdır. Kenneth Sams³⁶ Gordion'da p tümülüsünde bulunmuş olan boyalı bir kap üstündeki sfenks münasebetiyle Frig sanatındaki "kuş başlı kuyruk" motifini Kuzey Suriye sanatına mal etti. Bu nedenle Geç Hitit kabartmalarındaki "kuş başlı kuyruk" motifinin özelliklerinden söz etti. Geç Hitit sanatının son safhasında parlak bir merkez olduğu anlaşılan Kululu'da, Geç Hitit merkezlerinde rağbet gören bir motifin, aynı çağın mühründe de tasvir edilmiş olmasına şaşmamak gerekir. Mühür M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğine ve 7. yüzyılın başlarına aittir.

Damga mühürlerden ikincisi düğme şeklindedir (Lev. XV, 3 a-b). Steatit. Çapı 2.2 cm. Mühürün tepesi hırpalanmış ve düzensiz bir şekilde delindikten sonra boyunda amulet olarak taşınmıştır. Bununla mühürün ikinci defa kullanıldığını saptıyoruz. Mühür sathında stilize dört ağaç ve aralarında dü-

³⁶ Phrygian painted animals: Anatolian orientelizing art (Anatolian Studies 24, 1974, S. 186 v.d.).

zensiz daire içinde iki rozet görülmektedir. Sitadelde, boyalı seramiğin karıştığı bir yığıntıda bulundu. Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

Şek. — Fig. 9

4- Seramik:

1967 kazısında sitadelde anakaya üstünde bulduğumuz fincanı şimdi yayımlıyoruz. Boz astarı, düzensiz bir şekilde birbirine paralel kalın siyah şeritlerle nakışlanmış (Şek. 9). Kulp kesiti beyzî. M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısından daha geç değildir. Eski, yerli bir fincan şeklinin bu çağdaki temsilcisidir. İkincisi, birincinin yanında bulundu. Krem astarı siyah renkli kalın ve ince şeritlerle nakışlı. Kulp kesiti yuvarlak (Şek. 10).

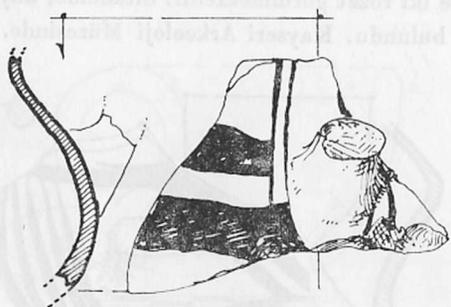
Yuvarlak ağızlı iri testinin boynu açık kahve rengi astarlı ve birbirine paralel koyu kahverengi ince ve kalın şeritlerle süslü. Testi M.Ö. 7. yüzyılın ortasından daha eski değildir (Şek. 11).

***

1971 yılında yayımlanan kitabımızda, Kültepe'de kitablesiz, fakat kabartmalı ortostad parçalarının çokluğunu belirtmiştik³⁷. Yeni buluntular bu görüşümüzü desteklemektedir. 1973'de Kültepe'de, satıhta, taşlar arasında kabartmalı üç parça bulduk:

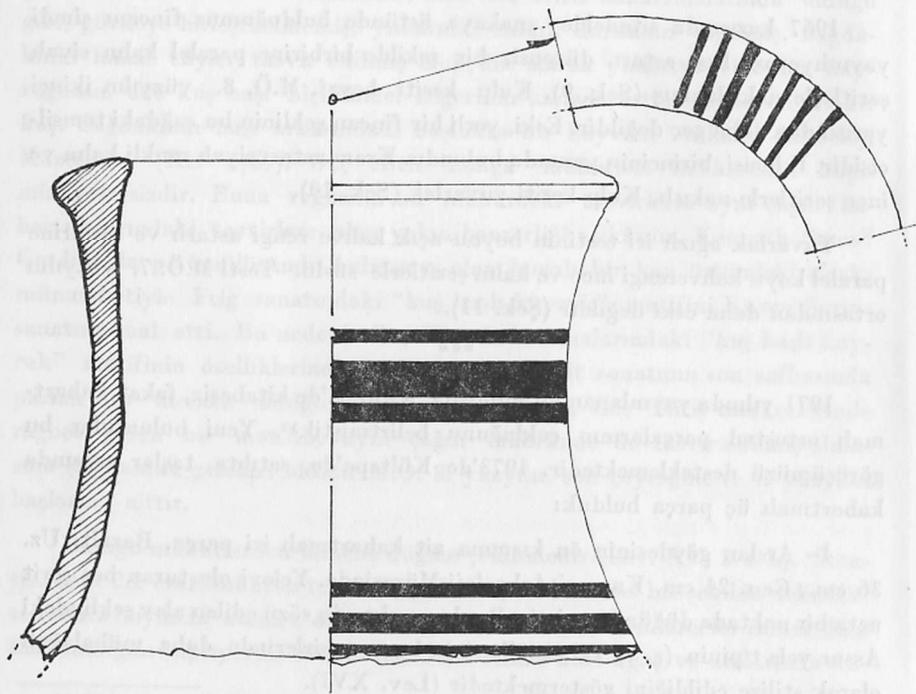
1- Arslan gövdesinin ön kısmına ait kabartmalı iri parça. Bazalt. Uz. 36 cm., Gen. 24 cm. Kayseri Arkeoloji Müzesinde. Yeleği oluşturan beş şerit uçta bir noktada düğümlenmiştir. Bunlar, yukarıda sözü edilen alev şeklindeki Assur yele tipinin (s. 7) Tabal ülkesinin bazı şehirlerinde daha mübalağalı olarak stilize edildiğini göstermektedir (Lev. XVI).

³⁷ Tahsin Özgüç, S. 6 v.d.

Şek. — Fig. 10

2- Bir arslan veya sfenksin yele parçası. Bazalt. Uz. 7,5 cm., Gen. 6 cm. İlk parçaya ait olup olmadığını saptayamadık (Lev. XVIII, 1). Kayseri Arkeoloji Müzesinde.

Şek. — Fig. 11

3- Heykel başı parçası (Lev. XVII). Bazalt. Uz. 13.7 cm., Gen. 11,4 cm., Kayseri Arkeoloji Müzesinde. Baştaki saçlar, Kululu'da olduğu gibi³⁸, kavislenen çizgiler halindedir. Kültepe, Tabal ülkesinde, Kululu'dan sonra kabartmalı ortostad ve heykel parçalarının en çok bulunduğu bir merkezdir. Burada, dikkatimizi üstüne çeken en önemli nokta, Kululu veya Kültepe'nin birbirine çok yakın olmasıdır.

EK

Bu makale basılırken Kültepe Kazı heyeti 1975'in temmuzunda Kululu'ya yaptığı araştırma gezisinde küylülerin verdiği kabartma, heykel ve yazıt parçalarını Kayseri Arkeoloji Müzesine getirdi. Beş parçadan oluşan bu koleksiyonu da burada yayımlıyoruz:

1- Heykel başının omuza sarkan saçlarının en alttaki çengel biçimli helezon: Uz. 17,5 cm., Gen. 10,5 cm. Saç helezonlarına göre (3x3 cm.) heykel başının büyükçe olması gerekir (Lev. XVIII, 2). Bu saç tuvaleti 1971'de yayımladıklarımızın tam benzeridir³⁹. Ayrıca, bunlar Kululu sanatkârlarının Sakçagözü-Zincirli-Maraş-Arslantepe üstünden gelen dış etkilere, devamlı olarak açık kaldıklarım belgelendiren malzemenin sayısını arttırmaktadır. Bununla beraber, Kululu'da yabancı sanatkârların yanında yerli sanatkârların da çalışmış olduğunu kanıtlayan ip uçları tahminlerimizin üstündedir.

2- Heykel başı parçacığı: Bazalt. Uz. 6,5 cm., Gen. 6,5 cm. Derin oyuklar halindeki saçlar, hafifçe, kavisler şeklinde gösterilmiştir⁴⁰ (Lev. XIX, 1).

3- Arslan pençesi: Bazalt. Uz. 25 cm., Gen. 16 cm., yük. 18 cm. Bileğinden kırılmış (Lev. XX, 1-2; XXI, 1). 4 parmağı korunmuş. Beşincisi kırık. Parmak eklemleri, pençeye oranla, çok ince birer şeritle gösterilmiş. Tırnak uçları kırılmış, parmak araları derin oyuk halinde. Birinci parmak yan satha çok belirgin bir çengel halinde kıvrılmış. Ayrıca, burada çengel kabartma bir şeride dayanmaktadır.

Detaydaki yerli özelliğine rağmen, bu pençe Geç Hitit çağı kapı arslanlarının alışılmış pençe biçimine göre yapılmıştır⁴¹. Esasen, detaydaki ayrılıkları Arslantepe-Sakçagözü-Kargamış-Havuzköy arslanlarının pençeleri

³⁸ Tahsin Özgüç Şek. 148.

³⁹ Tahsin Özgüç, S. 49, 54, 56-57.

⁴⁰ Tahsin Özgüç, Şek. 148.

⁴¹ E. Akurgal, S. 68

arasında da izlemek mümkündür. Kululu arslan pençesi Arslantepe arslanlarının pençeleri iriliğindedir. Bununla Orta Anadolu'da en iri kapı arslanı pençelerinden birini yayınlamakta olduğumuzu belirtiyorum.

4- Sfenks başı: Tüf. Baş ve yüzün sağ kısmı çok hırpalanmış durumda (Lev. XIX, 2). Yük. 30 cm., Gen. 35 cm. Alın üzerinde bir sıra kabartma saç şeridi var. Başındaki saçlar, diğer Kululu sfenkslerinde olduğu gibi⁴², di-yagonal olarak işlenmiştir. Ensesinden gelen geniş kabartma band alın üstünden, yatay olarak geçmekte ve kulağın arkasından inen ikinci banda paralel olarak omuzlara doğru sarkmaktadır. Bu iki bandın ucunda bulunması gereken saç buklesi kırılmıştır. Diğerinin aksine, göz bebekleri ayrı malzemedir yapılmadığı için göz çukurları yoktur. Enseyi çevreleyen bandın altındaki saç buklelerinin başlangıcı korunmuştur. Bu sfenks başı, 1971'de yayınlanandan daha küçüktür.

5- Hiyeroglifli parça: Bazalt. Gen. 18,5 cm., Uz. 17 cm. Maraş arslanında olduğu gibi, bir hayvan (arslan) heykelinin gövdesi üstüne yazılmış olması muhtemeldir (Lev. XXI, 2). İşaretler Kululu'da çok uygulanan yüksek kabartma halindedir. Metin sağdan sola devam etmektedir. Sağ baştaki işareti teşhis edemiyorum. Ortadaki *tu* (*Laroche*, No: 89=S. 53), üçüncüsü de *mu'*dur (*Laroche*, No: 107/3, S. 68).

⁴² Tahsin Özgüç, Şek. 146; Lev. 41, 1 a-C.

NEW OBSERVATIONS ON KULULU

TAHSİN ÖZGÜÇ

The results of our excavation at Kululu in 1967 and details of the surface finds were published¹ but the publication of the rest of the finds was left to a later date. Since then, we have been able to visit Kululu during the Kültepe excavations and have brought to the Museum various finds by villagers. This article deals with the more important specimens among the surface finds and with the earlier finds whose publication was delayed. We have been able to work in Kululu, a very important mountain-city of the Land of Tabal, for only one excavation season. We have already pointed out the insufficiency of such a period of investigation and insist on the need for a well-planned, long range excavation at Kululu.

The material at hand will be studied in four groups:

I- We intend to discuss an air photograph and topographical map which present a very good view of the position of the mountain-city (Kaletepe). The photograph clearly shows Kaletepe, the main citadel, the tumulus and the base rock which reaches south from there, the highest part of the plateau which is also its south end (1527 m.) and the mountain city as a whole which descends steeply on all sides down to the deep valley (Plate. I). A very important distinction of the photograph is its perfect view of the road, wide enough for the traffic of horsemen and carts, which begins on the south-western end of the city (field no.8). The road was in constant use throughout the history of Kaletepe. The actual form of Kaletepe, as the case with all mountain cities, was determined by its mountain-top location.

The Roman (building levels 1 and 2) and the Hellenistic (building levels 3 and 4) buildings revealed in the 1967 excavation are published in the plan (Plan. I). As we noted before, in both periods the buildings were constructed with care and according to a regular layout². The walls always meet at right angles. Buildings of separate levels do not have appreciable differences in their

---

¹ Tahsin Özgüç, *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı-Kültepe and its vicinity in the Iron Age*, Ankara 1971 (hereafter referred to as: Tahsin Özgüç).

² Tahsin Özgüç, p. 97-98